

кількість. За якість. За байдужість. За інертність (СП, с. 61); Я дивився на директора, як теля на мальовані ворота (ПС, с. 9); Що за фокуси? Приїдьте. Не їдьте. Вирішили. Не інакше, як голова скаржника тисне до нігтя. І той здрейфив (ПС, с. 57); А може так фортуна повернутися, що завтра хтось викличе вас. І лятиме. Шюю милитиме (ПС, с. 101).

Отже, іронічний мовний образ людини в гумористичній прозі Є. Дударя створюється шляхом актуалізації лексичних та фразеологічних одиниць національної мовної практики, які несуть на собі відбиток часу, періоду 70 – 90-х років ХХ ст., або ж є універсальними мовними знаками, об'єднаними суперконцептом “людина”.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н.Д. Языковая метафора (синтаксис и лексика) / Н.Д. Арутюнова // Лингвистика и поэтика: [сб. ст. / отв. ред. Григорьев В.П.]. – М.: Наука, 1979. – С. 147 – 173.
2. Дудар Є. М. Операція “Сліпе око” / Дудар Є. М. – К.: Рад. письменник, 1970. – 142 с. (у тексті скорочення ОСО).
3. Дудар Є. М. Профілактика совісті / Дудар Є. М. – К.: Дніпро, 1981. – 357 с. (у тексті скорочення ПС).
4. Дудар Є. М. Рятуймо жінку / Дудар Є. М. – К.: Рад. письменник, 1989. – 237 с. (у тексті скорочення РЖ).
5. Дудар Є. М. Робінзон з Індустріальної / Дудар Є. М. – К.: Рад. письменник, 1981. – 319 с. (у тексті скорочення РІ).
6. Дудар Є. М. І силою, і правдою... / Дудар Є. М. – Тернопіль: Джура, 2003. – 272 с. (у тексті скорочення СП).
7. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності: (стилістика та культура мови) / Єрмоленко С.Я. – К.: Довіра, 1999. – 431 с.
8. Калита Оксана. Іронія як світоглядний принцип і стилістична категорія / О.Калита // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Мовознавство. – 2004. – 1 (11). – С.104 – 107.
9. Словник української мови: [в 11 т.] / [редкол.: Білодід І.К. (голова) та ін.]– К.: Наук. думка, 1970 – 1980 (у тексті скорочення СУМ).
10. Чапленко В. Українська літературна мова (XVII ст. – 1917р.) / Чапленко В. – Нью-Йорк, 1955. – 328 с.

Анотація. Стаття присвячена проблемі вивчення іронічного образу людини в художньому тексті.

Ключові слова: конотація, іронія, вторинна номінація, фразеологізм, лексико-семантичне поле, фразеосемантичне поле.

Summary. The article deals with the problem of learning of ironical image of a person in a fiction text.

Key words: connotation, ironic, secondary nomination, phraseologies, lexical-and-semantic field, phrase-and-semantic field.

УДК 811.161.2

Щербачук Л.Ф.

ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ КОДУВАННЯ ПОРОКІВ ЛЮДИНИ ЯК РЕФЛЕКСІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

Матеріальна та духовна самотність народу яскраво проглядається через призму взаємостосунків його мови та культури, мови та менталітету. “Самореалізуючись у численних актах мовної словотворчості, етнічна людина задає певні параметри ментально-культурного простору мови, характер яких детермінується особливостями її сприйняття та оцінки світу”, – зауважує Ю. Апресян [2, 79]. У сучасній лінгвістичній літературі утвердилася думка про те, що фразеологічна система мови відбиває культурно-національну специфіку народу, що фразеологічні одиниці є джерелом не лише мовної, а й культурної інформації, причому доволі часто – єдиним джерелом, що фіксує культурні практики [10, 7]. Дослідники фразеології (Н. Бабич,

В. Жайворонок, М. Жуїкова, В. Ужченко, В. Телія та ін.) справедливо наголошують на тому, що у фразеологічному фонді мови відбивається багатовіковий досвід, історія світобачення і світорозуміння народу, його вподобання, життєві цінності та орієнтири, що формувалися впродовж історичного розвитку як результат практичного й духовного освоєння навколишнього світу. Фразеологія містить ключі до таємниць розумового універсуму певної культури, особливостей менталітету її носіїв, “вона конденсує в собі весь складний комплекс культури і психології даного народу, неповторний спосіб його образного мислення” [3, 76].

Актуальність дослідження визначається посиленою увагою до проблем взаємодії мови та духовної культури, специфіки відображення в національній фразеології моральних цінностей, основних рис менталітету. “Фразеологічний корпус мови – особливо багатий матеріал для дослідження цієї взаємодії, – слушно зазначає В. Телія, – оскільки в ньому концептуалізовані не тільки знання про суто людську наївну картину світу, але й ніби запрограмована участь цих мовних сутностей разом з їх вживанням у міжпоколінній трансляції еталонів й стереотипів національної культури” [18, 9].

Варто зауважити, що в українській фразеології знайшла відображення споконвічна ментальна риса нашого народу – віра в Бога. На християнському віровченні, на протиставленні християнських категорій добра і зла (благочестивого й гріховного) базується українська суспільна мораль. Процес розуміння й аналізу фразеологічних одиниць як знаків національної культури – це і є шлях до пізнання менталітету народу. У характеристиці особливостей кодифікації фразеологічними засобами української мови пороків людини як аморальної (гріховної) сфери полягає **мета дослідження**.

Із теологічної й філософської точок зору за характером людина недосконала. Ця особливість виявляється, зокрема, і в тому, що ніколи людина не акумулює в собі тільки позитивне, не є носієм лише добра [8, 281-282]. Її думки, наміри, вчинки можуть бути як моральними (нести добро), так і аморальними (нести зло). За відповідними діями простежується характер людини, її основні позитивні чи негативні риси. Останні кваліфікуємо як вади людського характеру – пороки. У лінгвістичній літературі **порок** визначається як “1. Негативна риса, вада когось, чогось, що заслуговує на загальний осуд. 2. *заст.* Аморальна поведінка, розпуста. 3. Фізична вада, каліцтво [13, 811]. Отже, “пороки властиві не лише духу, але й тілу, – констатує П. Абеляр, – наприклад, кваліфікація тіла, лінь або жвавість, кульгавість або стрункість, сліпота або зрячість. Звідси, коли ми виголошуємо слово “пороки”, то заради того, щоб відрізнити одні від інших уточнюємо: йдеться про пороки душі. Саме вони, тобто пороки душі, протиставляються добродіям, як неправедність – праведності, боязкість – стійкості, непомірність – стриманості” [1, 64].

У запропонованому дослідженні на основі аналізу вказаної лінгвістичної, а також психологічної, філософської літератури [1; 8; 9; 12; 14; 15; 16] під **пороком** розуміємо і негативну рису, і зумовлену нею поведінку особи, що суперечить загальноприйнятим етнічним нормам моралі й заслуговує на загальний осуд.

Як показує проведений аналіз, значна частина фразеологічних одиниць української мови експлікує порушення моральних норм і цінностей, сформульованих у **ДЕСЯТЬОХ ЗАПОВІДЯХ БОЖИХ**, що зафіксовані в 2-й книзі Мойсея “Вихід” [4]. У ментальному просторі українців чинити зло кваліфікується аморальним вчинком, гріхом, порушенням закону Божого або моральним падінням: *пор. брати гріх на душу (на себе)*. 1) діяти всупереч своїй совісті, загальноприйнятим нормам моралі, робити щось несхвальне; 2) чинити злочин, убивати когось-небудь [17, 39]. “Аморальність має місце лише тоді, коли негативні явища й процеси постають як наслідок свідомого волевизначення суб’єкта, коли за ними розкривається відповідний вольовий акт. Іншими словами, пороки – це зло, яке людина обирає; обирає тією чи іншою мірою, в силу тих або інших причин” [12, 124-127]. Відтак, кожна людина має право морального вибору: **не боятися гріха (Бога)**. Діяти всупереч моральним принципам, нормам [17, 37] і **впадати в гріх**. Робити щось заборонене певними етичними нормами [17, 125] чи **не впасти в гріх**. Не припуститися чогось поганого, принизливого, осудливого з погляду загальноприйнятої моралі [17, 127].

З християнським розумінням поняття *гріх* співвідноситься народне уявлення про порушення заповіді: **ШАНУЙ БАТЬКА ТВОГО І МАТІР ТВОЮ** [4, 79]: *З отцем, ньенькою полаюсь, Гріха наберуся* (Укр. нар. пісня). У наведеному контексті фразеологічна одиниця **набратися гріха** вживається зі значенням “зробити те, що заборонене нормами християнської моралі” [17, 415].

У ході дослідження виявлено також фразеологізми, що не тільки передають і характеризують гріховні дії суб’єкта, а виражають спонування інших осіб до аморальних вчинків: **наводити на гріх** [17, 417]; **доводити до гріха** [17, 211].

Активізацію наукового зацікавлення християнськими мотивами науковці пояснюють позитивними зрушеннями в розвитку богословської науки. В україністиці сакральну сферу активно досліджують Н. Бабич, Т. Вільчинська, В. Жайворонок, В. Кононенко, П. Мацьків,

М. Скаб, Н. Сологуб, Л. Струганець та ін. Функціональна вагомість сакральної сфери полягає в тому, що саме за її допомогою “формується мовні концептуальні парадигми, які вбирають у себе міфопоетичні, світські й релігійні, культурологічні та інші смисли” [6, 129]. Фразеологічний склад мови також засвідчує поширення впливу релігії на сферу етнічної свідомості, духовну культуру як окремої особи, так і всього суспільства.

Серед аналізованих фразеологічних одиниць виявлена група із загальним значенням *красти, грабувати, привласнювати чуже*: **обдерти (облупити) як липку** [20, 566]; **у чужі кишені лазити** [17, 325]; **накласти руку (лапу)** [17, 421]; **гарбати [собі] в скриню** [20, 169]; **мати неруш у руках** [17, 375] тощо. Конотативний компонент значення цих фразеологізмів кодифікує негативне ставлення до порушення заповіді: **НЕ КРАДИ** [4, 79]. Матеріал свідчить, що засуджується не лише сам факт крадіжки, але й особа, що скоює злочин. Так, схильну до злодіяства, шахрайства, хабарництва людину характеризують як **нечисту, хапку на руку** [17, 434], а компонент-соматизм **руки**, що в прямій номінації має стосунок до факту крадіжки, поширюють негативно конотованими означеннями: **мати довгі руки**. Привласнювати, силою відбирати чуже, зазіхати на чуже [17, 373]; **мати сверблячі (липкі) руки**. Виявляти потяг до крадіжки; брати, привласнювати чуже [17, 376].

Важливим культурологічним фактором у процесі формування фразеологізмів виступає евфемізація – заміна прямого найменування певного поняття [19, 182]. З метою пом’якшення висловлювання та приховання факту крадіжки, яка, безперечно, вважається гріхом, порушенням моральних норм у суспільстві, з’явилася в українській етнокультурі фразеологічна одиниця **піднімати, що легко лежить** [17, 509].

Ф. Буслаєв вважав, що фразеологізми – це своєрідні мікросвіти, які акумулюють і моральний закон, і здоровий глузд, які заповідали предки для керівництва потомкам [5, 37]. Заповідь: **НЕ БАЖАЙ ЧУЖОГО (НЕ БАЖАЙ ДОМУ БЛИЖНЬОГО СВОГО; НЕ БАЖАЙ ДРУЖИНИ БЛИЖНЬОГО ТВОГО, НІ ПОЛЯ ЙОГО, НІ РАБА ЙОГО, НІ ВОЛА ЙОГО, НІ ОСЛА ЙОГО, НІ ВСЯКОЇ ХУДОБИ ЙОГО, НІЧОГО, ЩО У БЛИЖНЬОГО ТВОГО)** [4, 79] застерігає християнина від культивування таких пороків, як заздрість, жадібність тощо. Ці риси характеризують думки й поведінку окремої людини у сфері особистих та соціальних стосунків. Людина, втрачаючи критично-оцінне ставлення до себе, перестає враховувати інтереси, можливості й досягнення інших членів спільноти. Фразеологічні одиниці **очі завидючі** [20, 589], **руки загребущі** [20, 769] кваліфікують дуже заздрісну й жадібну особу, яка прагне понад усе до наживи, ігноруючи не лише моральними принципами співжиття, але й власним станом здоров’ям: **[аж] кольки колють; [аж] колька спирає**. Хто-небудь заздрить комусь [20, 387].

Зі словами *заглядати, дивитися* в українському мовопросторі вживається з негативною конотацією і фразеологічна одиниця **неситим оком**. Заздрісно, жадібно, невдоволено [17, 467]: *Той мурує, той руйнує, Той неситим оком За край світа зазирає – Чи нема країни, Щоб загарбать...* (Т. Шевченко).

Моральне і духовне життя народу становить невичерпане джерело для формування фразеологізмів і разом з тим створює екстралінгвістичний фон, на якому об’ємніше проступають людські моральні цінності. Натяк на Заповідь: **НЕ ГОВОРИ НЕПРАВДИВОГО СВІДЧЕННЯ НА БЛИЖНЬОГО ТВОГО** [4, 79] простежується в низці негативно конотованих фразеологічних одиниць, що об’єднуються загальним значенням “обмовляти”: **брати на язика (на язык)**. Розпускати плітки про кого-небудь, судити, гудити когось [20, 52]; **підмочувати репутацію (авторитет)**. Негідними вчинками, діями і т. ін. створювати негативну думку про кого-небудь, заплямовувати когось [20, 635]; **перебирати (перетирати, переминали) на зубах**. Розпускати плітки, лихословити про кого-небудь [20, 612]. Близькими до цієї групи є також фразеологізми: **вбивати клин (клинця)**. Роз’єднувати, сварити кого-небудь між собою [20, 69]; **сплітати сіті (сітку)**. Інтригуючи проти кого-небудь, намагатися скомпрометувати [20, 851]; **доїхати ябедами**. Наклепами, доносами завдати великих неприємностей кому-небудь [20, 258].

Отже, інтриганство, обмовляння використовуються з метою досягнення недобрих намірів однієї людини щодо іншої і прямо суперечать християнському імперативу: не чинити зла. Грубість як одне із зовнішніх виявлень неповажного ставлення до людей, що виражається у відвертій недобррозичливості [16, 87], кодифіковано українськими фразеологічними одиницями: **розпускати морду (писок)** [20, 756]; **жалити язиком** [20, 289]; а особу, яка дошкульно висловлюється, грубить, говорить неприємності, непристойності і т. ін. речі охарактеризовано **лихою на язык** [20, 427].

Моральні цінності – це суспільні установи, імперативи, цілі та проекти, виражені у формі нормативних уявлень про добро і зло, справедливе і несправедливе, про смисл життя і призначення людини, про її ідеали і принципи [8]. Моральні цінності народу, а, отже, і кожної особистості, виступають тим когнітивно-ментальним, духовним ядром, центром, що організовує і визначає етнічну ідеологію, політику, культуру, виховання, освіту тощо. “Вигода та пов’язана

із нею нечесність полягають в невідповідності індивідуальних цінностей суб'єкта й форм їх реалізації суспільним цінностям і нормам при зовнішній демонстрації визнання цих форм”, – зауважує Н. Грозян [7, 69]. Досліджуваний матеріал переконує, що фразеологічний корпус української мови корисливість людини кваліфікує пороком. Ця моральна вада репрезентована широким діапазоном синонімічних дієслівних фразеологічних одиниць із загальним значенням: а) обманути, перехитрити: **заплутувати у [свої] тенета** [20, 316]; **водити за ніс (за носа)** [20, 147]; **пускати в очі дим (пилюку)** [20, 718]; **справляти липу** [20, 853]; **обкрутити навколо носа** [20, 568]; **напускати дурману** [20, 532]; **ловити рибу в каламутній воді** [20, 444]; **кидати пісок у вічі** [20, 370]; **крутити харамана** [20, 403]; **обвести круг пальця** [20, 563] та ін.;

б) **лицемірити, приховувати свою справжню сутність: носити/надягти личину (маску, машкару)** [20, 557]; **крутити (вертіти) хвостом** [20, 402]; **кривити душею** [20, 396]; **ховати пазури** [20, 929]; **грати (ламати) комедію** [20, 195] та ін. Лицемірство є негативною рисою – пороком, що провокує завідомо антиморальні вчинки (здійснені заради корисливих, егоїстичних інтересів), яким приписується псевдоморальний смисл, піднесені мотиви та гуманні цілі [16, 141].

Отже, фразеологічні одиниці української мови, що кодифікують пороки людини, дозволяють усвідомити суть явища, доповнити картину навколишнього світу, яка складається з цілого комплексу етнічних уявлень і поглядів на дійсність. Такі фразеологізми в українському ментальному просторі відображають позамовні фактори сповідування моральних заповідей, які ґрунтуються на християнських духовних цінностях, що базуються на основних поняттях моральної свідомості й виражаються опозиційно добро – зло. Подібні фразеологічні одиниці відображають як моральну, так і аморальну сутність людини та потребують подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Абеляр П. Этика, или Познай самого себя / П. Абеляр // Человек. – 1995. – № 3. – С.64-83.
2. Апресян Ю. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Апресян Ю. – М., 1974. – 334 с.
3. Баран Я.А. Фразеология в системе мови / Баран Я.А. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. – 176 с.
4. Біблія: Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту в українському перекладі Патріарха Філарета з паралельними місцями та додатками. – К., 2004. – 1416с.
5. Буслаев Ф.И. Русские пословицы и поговорки, собранные и объясненные / Буслаев Ф.И. – М., 1954. – 457 с.
6. Вільчинська Т.П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII – XVIII ст. / Монографія / Вільчинська Т.П. – Тернопіль: Джура. 2008. – 424 с.
7. Грозян Н.Ф. Семантичне поле фразеологічних одиниць “Корисливість людини” в українській мові: ідеографічний та психосемантичний аспекти / Н.Ф. Грозян // Філологічні науки. Вісник Запорізького національного університету. – 2006. – № 2. – С.67-73.
8. Гусейнов А.А. Этика: Учебник / Гусейнов А.А., Апресян Р.Г. – М.: Гардарики, 1999. – 472 с.
9. Этика: Словарь изречений и афоризмов [сост. В.Н. Назаров, Е.Д. Мелешко]. – М., 1995. – 334 с.
10. Жуйкова М. В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов: монографія / Жуйкова М.В. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 416 с.
11. Лазарев Ф.В. Философия. Учеб. пособие / Лазарев Ф.В., Трифонова М.К. – Симферополь: СОНАТ, 1999. – 352с.
12. Малахов В.А. Этика: Курс лекцій: Навч. посібник / Малахов В.А. – [3-тє вид.] – К.: Либідь, 2001. – 384 с.
13. Новий тлумачний словник української мови: У 3 т. [Укл. В. Яременко та ін.]. – К.: Аконт, 2004. – Т 3. – 928 с.
14. Нравственность, агрессия, справедливость // Вопросы психологии. – № 1 – 2. – 1992. – 221 с.
15. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / Рубинштейн С.Л. – Сп/б: Питер, 2000. – 456 с.
16. Словарь по этике [под ред. А. А. Гусейнова, И. С. Кона]. – [6-е изд.]. – М.: Политиздат, 1989. – 447 с.
17. Словник фразеологізмів української мови [уклад. В.М. Білоноженко та ін.] – К.: Наукова думка, 2003. – 1098 с.
18. Телия В.Н. Что такое фразеология? / Телия В.Н. – М.: Наука, 1996. – 226с.

19. Ужченко В.Д. Фразеологія сучасної української мови: навчальний посібник / В.Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К.: Знання, 2007. – 494 с.
20. Фразеологічний словник української мови [за ред. Л.С. Паламарчука]. – К., 1993. – Кн. 1-2.

Анотація. У статті розглядаються семантичні, етнокультурні особливості фразеологічної кодифікації пороків людини. Зроблено висновок, що в українській фразеології через призму християнського віровчення й уявлення про добро і зло (добре й погане) відображено неспхвальне (негативне) ставлення до порушення моральних норм.

Ключові слова: фразеологізм, кодифікація, мораль, порок, менталітет.

Summary. The article is devoted to semantic, ethnocultural peculiarities of phraseological coding of man's vices. The article proves that Ukrainian phraseology reflects the negative attitude to violation of moral norms in the light of Christian beliefs and ideas about good and evil.

Key words: phraseologism, coding, moral, vice, mentality.

УДК [181.161.1 + 81.42]

Юрченко Е.М.

РЕЧЕВЫЕ ФОРМЫ ВОПЛОЩЕНИЯ ОБРАЗА РЕБЕНКА–ЖЕРТВЫ В РОМАНЕ Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО “БРАТЬЯ КАРАМАЗОВЫ”

Современное развитие лингвистики текста, характеризующееся сменой исследовательских парадигм, дает возможность появлению множества новых интерпретаций классических произведений искусства. Ярким примером этого являются работы таких исследователей, как Абрамович С.Г., Виротайнен М.Н., Галышева М.П., Колесник Л.А. интерес которых сфокусирован на творческом наследии Достоевского. Произведения мастера слова являлись объектом изучения таких ученых, как Бахтин М.М., Иванчикова Е.Г., Осмоловский О.Н., Одинокое В.Г., Шкловский Б.В. и многих других. Тот факт, что классические произведения Достоевского продолжают вызывать живой интерес современных исследователей, предопределяет **актуальность** проводимого исследования.

По справедливому замечанию Колесник Л.А., “любовное отношение Достоевского к детям, умение войти в мир детства отразились на всем его творчестве” [3, 85]. Детские образы Достоевского необычайно сложны, внутренне противоречивы и заключают в себе “тайну”. Неповторимый подход к изображению детей отражает особенности творческой позиции художника “Человек есть тайна ..”, и эта тайна – главный импульс его творчества. Личность ребенка в произведениях Достоевского, по сути, так же сложна, как и личность взрослого. Его маленькие герои, подобно взрослым, двойственные и противоречивые натуры, носители добра и зла, плохого и хорошего (Коля Красоткин, Илюша Снегирев, Смуров в “Братьях Карамазовых”, мальчик-обидчик и дети беспризорники в “Мальчике у Христа на елке”). Однако, по словам Колесник Л.А., в мире Достоевского “детство присутствует не только в художественной форме (детские персонажи), не только как предмет размышлений автора и его героев, но и в виде неких абстракций, символов, обозначающих “взрослые” понятия, идеи” [3, 87].

Мы разделяем точку зрения Переверзева В.Ф., согласно которой “Точно так же, как в структуре образа все составляющие его компоненты образуют функциональное единство и органически связаны друг с другом, весь мир образов, входящих в состав образной композиции произведения, образует многоликое единство, связан в органическое целое” [4, 495]. Согласно концепции исследователя, не все образы в художественном тексте представляют собой самостоятельно существующие характеры, есть образы, которые “полнее раскрывают сущность тех, окружением которых они являются” [4, 493].

Как отмечает Томашевский Б.В. “При разборе сюжетного построения произведения всегда необходимо разобраться в действующих лицах произведения, выяснить их взаимоотношения в каждой стадии повествования, выяснить, как и в какой момент автор выводит этих лиц на сцену. При этом следует учитывать не только лиц, выведенных автором в тех сценах, на которые распадается произведение, но также тех, о которых только сообщается в рассказах других и которые все же играют свою роль в фабуле произведения (подчеркнуто Е.М.)” [6, 121].

Представляя собой самостоятельно действующий персонаж, характер объективируется в